

جغرافیا و روابط انسانی، پاییز ۱۴۰۲، دوره ۶، شماره ۲، صص ۳۳۱-۳۱۵

واکاوی تأثیرات ناشی از بحران کووید-۱۹ بر صنعت گردشگری ایران

لیلاجلال آبادی^{۱*}، فهیمه موسوی^۲

۱- مدرس گروه گردشگری و هتلداری، مجتمع آموزش عالی، بم، بم، ایران. (نویسنده مسئول)

Leili_jalalabadi@yahoo.com

۲- مدرس گروه گردشگری و هتلداری مجتمع آموزش عالی بم، بم، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۲۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۱۵

چکیده

علیرغم اینکه گردشگری با یک روند رو به رشد و مثبت در جهان روبرو بود و پیشرفت اقتصادی قابل توجهی در مقاصد گردشگری ایجاد کرده است، این پیشرفت با بروز برخی از بحران‌ها و وقایع منفی مختل شده است. بحران‌هایی نظیر سیل، زلزله، شیوع بیماری‌های پاندمیک، تهدیدی بی سابقه در صنعت گردشگری هستند که بر تصمیم سفر گردشگران اثرگذارند و موجب کاهش قابل توجه تقاضای گردشگری می‌شوند.

پژوهش حاضر سعی دارد اثرات چالش برانگیز ناشی از کووید-۱۹ بر صنعت گردشگری کشور ایران را مورد بررسی قرار دهد و سناریوهایی را در راستای رفتار گردشگر پس از عبور از این بحران و کنش واکنش متصدیان امر گردشگری در دوران پسا کرونا و در افق ۱۴۰۵ ارائه دهد. روش انجام پژوهش به صورت توصیفی - تحلیلی و پیمایشی با استفاده از روش تحلیل محتوا، روش دلفی و سناریونویسی صورت گرفته است. نتایج نشان می‌دهد کووید-۱۹ تأثیرات مخرب و جبران ناپذیری بر صنعت گردشگری ایران و تصمیم سفر گردشگران داخلی و خارجی و درک آنان از وضعیت موجود دارد و در نهایت^۳ سناریوی طلایی، سیاه و سفید و بحرانی در قبال آینده گردشگری ایران در افق ۱۴۰۵ مطرح گردید.

واژگان کلیدی: صنعت گردشگری، کووید-۱۹، بحران، سناریونویسی

مقدمه

در شرایط امروز، بحران ها و مدیریت آنها مسأله ای مهم تلقی می شود که این امر رابطه ای نزدیک با گردشگری و فعالیت های آن دارد (یاوری و منصوری، ۱۳۹۶: ۲۲) و به نظر می رسد که صنعت گردشگری با دارا بودن ویژگی هایی که آن را از دیگر صنایع جدا می سازد و با توجه به اینکه همواره تحت تأثیر اجتماع و مبتنی بر تعاملات بین افراد است همواره آماده پذیرش هر گونه بحران است که این امر می تواند احتمال وقوع و بروز بحران در این صنعت را شدت بخشد. بحران ها بر روی رفتار آگاهانه گردشگران جهت مسافرت به مقاصد مختلف تأثیر می - گذارند (ون و کاوانایوگا، ۲۰۰۵). درک خطر توسط گردشگران باعث جلوگیری از مسافرت آنان به مقاصد توریستی آلوده می شود (زو و منگ^۱، ۲۰۲۰).

جهان به دلیل شیوع کووید-۱۹ یکی از سخت ترین شرایط قرن را پشت سر گذاشت. بحران مالی به علت شیوع ویروس کرونا، همه بخش های اقتصادی جهان را تحت تأثیر قرار داده است (لاپوینت^۳، ۲۰۲۰) و باعث تحت شعاع قرار دادن اشتغال و تقاضا در همه کشورهای درگیر بحران کرونا، بروز رکود همراه با بیکاری گسترده و رشد منفی در اقتصاد جهانی شده است (راناسینگه^۴، ۲۰۲۰) و روشن و واضح تمام چالش های انباشته شده اقتصاد جهانی را برجسته کرد (جورد^۵ و همکاران، ۲۰۲۰). از آنجا که گردشگری نقش مهمی در اقتصاد جهانی ایفا می کند و حدود ۱۰/۳٪ از تولید ناخالص داخلی جهان و ۱ شغل از ۱۰ شغل را در سراسر جهان ایجاد می کند (شورای جهانی گردشگری و سفر^۶، ۲۰۱۹) بخش غیر قابل انکار در اقتصاد هر کشوری به شمار می آید و اثرات بی شماری بر آن دارد، وقوع این بحران و تحت تأثیر قرار دادن بخش گردشگری خسارات قابل توجهی را متوجه اقتصاد کشورهای جهان کرده است (استریلکوفسکی^۷، ۲۰۲۰).

گردشگری و تجارت بستگی به توانایی آمد و شدهای مسافران دارند که آزادانه از مکانی به مکان دیگر سفر کنند. زمانی که بحرانی چنین بزرگ رخ می دهد مردم از مسافرت کردن امتناع می کنند (کارلسون سزلزاک^۸ و همکاران، ۲۰۲۰). هم به دلیل ممنوعیت های وضع شده توسط بسیاری از کشورها برای ورود و خروج گردشگران و هم به دلیل اینکه گردشگران از مبتلا شدن به ویروس کرونا هراسانند (توبز^۹ و همکاران، ۲۰۲۱؛ هیرش، ۲۰۲۰). کاهش میزان گردشگران مستقیماً بر روی صنعت گردشگری تأثیر خواهد گذاشت؛ بدین گونه که تأثیر مستقیمی بر روی کاهش درآمد و افزایش نرخ بیکاری دارد.

¹ - Wen & Kavanaugh

² - Zou & Meng

³ - Lapointe

⁴ - Ranasinghe

⁵ - Jorda

⁶ - WTTC

⁷ - Strielkowski

⁸ - Carlsson-Szlezak

⁹ - Toubes

در ایران همزمانی بحران شیوع کرونا با تعطیلات سال نو و عید نوروز به عنوان بازه اصلی سفرهای داخلی و خارجی موجب شده است تا تمامی فعالان و ذینفعان صنعت گردشگری اعم از دولت، سرمایه‌گذاران، مدیران و کارکنان بخش‌های مختلف از قبیل هتل‌ها، آژانس‌های مسافرتی و هواپیمایی، رستوران و غیره با یک مخاطره بی‌سابقه واقعی روبرو شوند، چرا که بر اساس تخمین‌های صورت گرفته از ۵ سال گذشته می‌توان گفت سالیانه از ابتدای اسفندماه تا پایان فروردین ماه حدود یک میلیون مسافرت خارجی توسط گردشگران ایرانی صورت می‌گرفت و حدود ۸۵۰ هزار گردشگر خارجی طی این مدت به کشور وارد می‌شدند. همچنین در طی این مدت حدود ۲۰ میلیون نفر سفر داخلی با ۷۵ میلیون شب اقامت (بر اساس میانگین نوروز ۱۳۹۸) توسط گردشگران داخلی ثبت می‌شد که با توجه به شرایط کنونی این صنعت با رکود عمیق مواجه شده است.

در این پژوهش تلاش می‌شود تا به بررسی تأثیر بحران ناشی از ویروس کرونا بر صنعت گردشگری ایران در سطح خرد و کلان پرداخته شود و سناریوهای مطلوب گردشگری کشور در افق ۱۴۰۵ مشخص و در نهایت راهکارهای مناسب جهت کاهش مشکلات و خسارت‌های وارد شده بر بخش‌های مختلف صنعت گردشگری ارائه گردد تا بتوان در جهت برخورد با بحران‌های مشابه در آینده از آنها بهره برد.

در همین راستا مقاله با هدف پاسخگویی به این پرسش کلیدی انجام شده است که سناریوهای مطلوب برای توسعه گردشگری ایران در افق ۱۴۰۵ کدامند و چه مشخصه‌هایی دارند؟

پیشینه پژوهش

سوگندی (۱۴۰۲)، در پژوهشی به بررسی عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری روستایی نیشابور با تمرکز به نقش ویروس کرونا می‌پردازد. نتایج نشان می‌دهند که عوامل جاذبه‌های روستا، زیرساخت روستا، نحوه برخورد روستائیان، سطح اقتصادی، سطح اجتماعی، مدیریتی و زیست محیطی همگی عواملی هستند که بر توسعه گردشگری روستای بوژان تأثیر داشته و رابطه مستقیم با آن دارند که در این بین ویروس کرونا بیشترین درصد واریانس را در عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری روستایی با رابطه معکوس به متغیر وابسته را دارد.

مسائلی و همکاران (۱۴۰۰)، در پژوهشی به بررسی اثرات همه‌گیری کرونا بر اشتغال نیروی کار در صنایع مرتبط با گردشگری ایران می‌پردازند. نتایج نشان می‌دهد که در درازمدت ۱/۸۸ درصد به نرخ بیکاری اضافه می‌شود و از ۴ میلیون و ۵۷۵ هزار نفر شاغل در بخش‌های مرتبط با گردشگری، قریب به ۴۵۶ هزار نفر اشتغال خود را از دست می‌دهند. خدمات عمده فروشی و خرده فروشی، خدمات جاده‌ای مسافر، خدمات پشتیبانی و کمکی حمل و نقل بالاترین رتبه از دست رفته اشتغال را در بین بخش‌های گردشگری داشته‌اند.

جوان امانی و اکبری (۱۴۰۰)، در پژوهشی به بررسی وضعیت رقابت پذیری گردشگری ایران در دوران کرونا می‌پردازند. یافته‌های پژوهش، ابعاد جدیدی از تعامل میزبان-گردشگر در دوران کرونا مبتنی بر تلفیق نظریه‌های تبادل اجتماعی و تهدید یکپارچه را ارائه نمود و همچنین نتایج نشان داد؛ که اگرچه نگرش اغلب مردم به حضور

گردشگران در این دوران منفی بوده است، ولی می توان با تاکید بر وابستگی معیشت و اقتصاد به گردشگری و تحت شروطی پذیرای گردشگران بود و در عین حال سلامت مردم کشور را نیز در اولویت قرار دارد. هائو و ژوان^۱ (۲۰۲۰) در پژوهشی به بررسی تاثیرات کرونا بر فعالیت ها و درآمدهای وابسته به صنعت گردشگری در کشور مالزی پرداختند. نتیجه تحقیق نشان داد مدیریتی که کشور مالزی به صورت محدودیت سفر، لغو پروازها و سایر مقررات به منظور جلوگیری از گسترش کرونا اجرا کرد. باعث کاهش تعداد مسافران در سه ماهه دوم سال ۲۰۲۰ به اندازه ۲۸/۲ میلیون نفر شد. همچنین نتایج نشان داد، هلدینگ فرودگاه های مالزی کمترین درآمد را داشتند. به صورتی که ارزش سود خالص فرودگاه های مالزی در سه ماهه دوم سال ۲۰۲۰ به ۹۱/۱- میلیون رینگیت رسید.

گوسلینگ^۲ و همکاران (۲۰۲۰) در مقاله ای با عنوان همه گیری، گردشگری و تغییرات جهانی به ارزیابی کووید ۱۹ می پردازند. در این پژوهش، ضمن بیان اهمیت گردشگری، به کاهش چشمگیر فعالیت ها در این صنعت به واسطه کم شدن تحرکات و فاصله های اجتماعی پرداخته و ضمن مقایسه با همه گیری های دیگر و بحران هایی نظیر تغییرات اقلیمی، به اثرات مخرب اجتماعی و اقتصادی آنها اشاره دارد.

ادبیات پژوهش

گردشگری و بحران

صنعت گردشگری به سرعت رشد کرد و از سال ۱۹۵۰ به صنعت جهانی مهمی تبدیل شده است. در سطح جهانی تعداد گردشگران از ۲۵ میلیون نفر به ۱/۴ میلیارد نفر در طی سال های ۱۹۵۰ تا ۲۰۱۹ افزایش یافت و درآمد حاصل از آن ۱/۷ تریلیون رشد داشته است (سازمان جهانی گردشگری^۳، ۲۰۱۹).

صنعت گردشگری نیز به مانند بسیاری از صنایع و فعالیت های اقتصادی پیوسته در معرض بروز بحران ها قرار دارد به گونه ای که بسیاری از کارشناسان با علم به حساسیت بسیار بالای این صنعت در برابر بروز تغییرات معتقدند گذشته از بحران هایی که ممکن است در درون صنعت گردشگری به وجود آیند تقریباً هر بحرانی می-تواند فعالیت این صنعت را تحت تأثیر خود قرار دهد. بحران ها می توانند اثرات مخرب و پایدار بر روی مقصدهای گردشگری و همینطور اقتصاد کشور داشته باشند (سانتانا^۴، ۲۰۰۴).

گردشگری در اوایل قرن ۲۱ با وقایع متفاوتی روبرو شد. بعضی از آن ها با ظهور بازارهای جدید و پیشرفت های سریع تکنولوژی به خصوص در رسانه های اجتماعی و تکنولوژی دیجیتال به وجود آمد و برخی دیگر از طریق محیط اقتصادی با تنوع چالش های جدید. برخی از این چالش ها بر صنعت گردشگری در سطح جهانی تاثیرگذار

¹ - Hao and Xuan

² - Gössling

³ - UNWTO

⁴ - Santana

بودند و این صنعت را همیشه در معرض خطرهای آسیب پذیر قرار داده‌اند (باسیل صالح و انور^۱، ۲۰۱۷؛ لئو^۲، ۲۰۰۶) مانند حمله تروریستی ۱۱ سپتامبر سال ۲۰۰۱ یا ۳ اتفاق مهم در سال ۲۰۰۳: بحران عراق، شیوع بیماری سارس و رکود اقتصادی جهانی) که از نیمه دوم سال ۲۰۰۸ شروع شد (پتروسکا^۳، ۲۰۱۲). تقاضای گردشگری به ویژه نسبت به نگرانی‌های امنیتی و بهداشتی - درمانی حساس است و این صنعت بسیار متأثر از تغییرات وضعیت سیاسی بین‌المللی، بلایای طبیعی و بیماری‌های همه‌گیر است (کاولک^۴، ۲۰۰۲). در همین قرن ۲۱، بیماری همه‌گیر سارس در سال ۲۰۰۳، پنج قاره و مجموعاً ۲۹ کشور را در نوردید، اسناد سازمان جهانی بهداشت از وجود ۸۰۹۶ مورد ابتلا و ۷۷۴ مرگ حکایت می‌کند. بررسی نتایج مقاصد گردشگری آسیایی در سه‌ماه دوم سال ۲۰۰۳ شوکه‌کننده است، از جمله کاهش چشم‌گیر ورود گردشگری به تایوان (-۷۱.۵٪)، سنگاپور (-۶۱.۹٪)، هنگ‌کنگ (-۵۷.۹٪) و مالزی (-۵۱.۶٪) قابل توجه است، جالب‌تر از همه نرخ نزول گردشگران ورودی به ژاپن است، نزول در ژاپن (-۲۵.۷٪) بوده در حالی که در این کشور هیچ مرگ و میری ثبت نشده است (شورای جهانی گردشگری و سفر، ۲۰۰۴).

بنابراین آسایش، ایمنی و امنیت از مسائل بسیار مهمی است که گردشگران را به نقاط مختلف دنیا جذب یا از آن‌ها دفع می‌کند و از عوامل بسیار مهم در انتخاب مقصد گردشگری است (دونالدسون و فریرا^۵، ۲۰۰۹؛ ۳: سونمز و سیراکایا^۶، ۲۰۰۲: ۱۸۵). بدون وجود امنیت در یک کشور، امکان شکل‌گیری جریان گردشگری انبوه وجود ندارد؛ چراکه امنیت، نیاز اساسی و ابتدایی انسان است و بدون تضمین آن، هرچند سایر مؤلفه‌های گردشگری پررنگ باشند، کارایی و اثر خود را از دست می‌دهند (کوک^۷ و همکاران، ۲۰۲۰) و در سایه ناامنی محو می‌شوند. امروزه تعداد گردشگران خارجی در یک کشور، یکی از شاخص‌های امنیت آن است؛ چراکه وجود تعداد زیاد گردشگر در یک کشور یا مکان خاص، نشانگر وجود امنیت است به گونه‌ای که اگر گردشگران مقصدی را ناامن بدانند، انگاره منفی از مقصد در ذهن خود می‌پروراند و به دنبال آن رغبت کمتری برای بازدید از آن مکان خواهند داشت (زینکر و کوک^۸، ۲۰۲۰). علاوه بر این، براساس اصول نظریه پخش، گردشگران مقصدهای نزدیک به مقصد ناامن را نیز خطرناک در نظر می‌گیرند (جونز و همکاران^۹، ۲۰۰۹: ۸۷؛ لیپ و گیسون^{۱۰}، ۲۰۰۳: ۶۰۶؛ ریتیچینوات

¹ - Bassil, Saleh, & Anwar

² - Law

³ - Petrevska

⁴ - Cavlek

⁵ - Donaldson & Ferreira

⁶ - Sonmez & Sirakaya

⁷ - Kock

⁸ - Zenker and Kock

⁹ - Jonas & et al

¹⁰ - Lepp & Gibson

و چاکرابورتی^۱، ۲۰۰۹، ۴۰۹). در نتیجه گردشگران از سفر به مقصد یا کل منطقه ای خاص به دلیل احساس خطر اجتناب می کنند (سونمز و گرایف^۲، ۱۹۹۸، ۱۱۴).

گردشگری و کووید-۱۹

بیماری کووید -۱۹^۳ (کرونا ویروس) یک بیماری عفونی است که باعث سندرم حاد تنفسی می شود. کووید-۱۹ در نوامبر ۲۰۱۹ برای اولین بار در شهر ووهان چین بروز کرد (یه^۴ و همکاران، ۲۰۲۱) و خیلی سریع در سراسر جهان شیوع پیدا کرد (لیو^۵ و همکاران، ۲۰۲۰؛ کیو^۶ و همکاران، ۲۰۲۱). طبق گزارش سازمان بهداشت جهانی، تعداد مبتلایان به کووید-۱۹ به ۱۳ میلیون نفر و تعداد جانباختگان به ۵۷۵ هزار نفر در جهان رسیده است (سازمان بهداشت جهانی^۷، ۲۰۲۰).

کووید -۱۹ تمامی کشورهای جهان را در بر گرفته و بر زندگی روزانه میلیاردها انسان تاثیر گذاشته است. متخصصان پزشکی تایید می کنند که تعداد ویروس های جدید تولید شده توسط یک فرد مبتلا در مقایسه با انفولانزا بر عملکرد نرمال یک فرد، خانواده، روستا، استان، منطقه و کل دنیا تاثیر می گذارد. بنابراین، پس از اقدامات جدی اتخاذ شده توسط دولت چین در بسته شدن ووهان تا زمانی که شیوع آن کنترل شود، تمام کشورها اقدامات مختلفی برای محدود کردن تردد، منع رفت و آمد مداوم اتخاذ کرده اند. محدودیت های مسافرتی، تعلیق کلیه سفرهای هوایی برای کنترل بیماری همه گیر جهانی و عواقب این اقدامات در هر گوشه جهان شروع به ظهور کردن است (رانشینگ^۸، ۲۰۲۰).

فقط آمار مرگ و میرها تصویر ویرانگر واقعی کووید-۱۹ را نشان نمی دهد. اقتصاد جهانی به معنای واقعی کلمه به دلیل شیوع این بیماری بیش از چندین ماه دچار بحران شده است. اقتصاد جهانی در حال کاهش تولید است. حمل و نقل محدود و فعالیتهای اقتصادی را کند کرده است. بازارهای مالی جهانی نیز رکود قابل توجهی را تجربه می کنند. شیوع کووید-۱۹ علیرغم اقدامات قدرتمند دولت ها و بانکهای مرکزی، تهدیدهای جدی برای ثبات سیستم مالی جهانی به وجود آورده است (مک کیبین و فرناندو^۹، ۲۰۲۰).

صندوق بین المللی پول پیش بینی کرده است در صورت تسلط این ویروس و ماندگاری طولانی مدت این ویروس بر جهان، یک قرن رکود اقتصادی و عقب افتادگی شدید خواهد بود. صندوق بین المللی پول امسال کاهش تولید ناخالص داخلی را ۳٪ تخمین زده است، اما به طول عمر این بیماری، تأثیر آن بر فعالیت و استرس ناشی از آن در

5- Rittichainuwat & Chakraborty

2 - Sonmez & Graefe

3 - Covid-19

4 - Ye

5 - Liu

6 - Qiu

7 - WHO

8 - Ranasinghe

9 - McKibbin & Fernando

بازار مالی و کالا بستگی دارد. همانطور که کووید-۱۹ همچنان در سراسر جهان گسترش می یابد، به شدت بر قیمت کالاهای اساسی مورد نیاز مردم و همچنین متوقف کردن اقتصادهای جهانی که ممکن است منجر به رکود جهانی شود تأثیر می گذارد (کلراسون و همکاران^۱، ۲۰۲۰). دی مورو (۲۰۲۰) اظهار داشت که آنفولانزای کلان اقتصادی ابتدا منجر به بازده پایین تر و سپس منجر به بازپس گیری سریع برای کاهش می شود. اما شیوع Covid-19 به طول خواهد انجامید که باعث اختلال بزرگ و مداوم جهانی در تولید و مصرف خواهد شد. طبق گفته های بون، هاق، پین و سالیوز (۲۰۲۰)، این بیماری همه گیر در سه کانال از جمله شوک عرضه، شوک تقاضا و عدم اطمینان منجر به کاهش مصرف کالاها و خدمات اقتصادی خواهد شد. از آنجا که شیوع آن روز به روز گسترده می شود، پیش بینی اثر احتمالی دشوار است. بالدوین و تومیورا (۲۰۲۰) همچنین اضافه کردند که هر دو شوک تقاضا و عرضه به طور قابل توجهی بر تجارت بین المللی کالاها و خدمات در بازار جهانی تأثیر خواهد گذاشت. شیوع این بیماری همه گیر و چالش های آن بیشترین و مخرب ترین تأثیرات قرن را بر صنعت گردشگری وارد کرده است. کاهش میزان مسافران مستقیماً بر روی صنعت گردشگری تأثیر خواهد گذاشت، بدین گونه که تأثیر مستقیمی بر از دست دادن درآمد و افزایش بیکاری دارد. تأثیر این بیماری همه گیر بر روی اقتصادهایی که در حال حاضر در رکود به سر می برند، گردشگری را هدف آسیب پذیری قرار داده که تا به امروز بدترین ضربه را به این بخش وارد کرده است.

بر اساس برآوردهای سازمان جهانی گردشگری، بخش گردشگری که ۸۰٪ از آن را بنگاه های کوچک و بزرگ تشکیل می دهد، آمارگرداشگران جهانی ممکن است امسال بین ۲۰ تا ۳۰٪ در مقایسه با پارسال سقوط کند. با توجه به اینکه هرگز پیش از این محدودیت های مسافرتی تحت عنوان مواردی که در حال حاضر بواسطه شیوع بیماری موجود است معرفی نشده، سقوط بی سابقه ای که به معنی فروپاشی درآمد حداکثر ۴۱۰ هزار میلیون یورو خواهد بود.

ذکر این نکته حائز اهمیت است که پرونده ی گردشگری جهان در سال ۲۰۱۹ با نزدیک به ۱/۵ میلیارد ورودی بین المللی (۱۴٪، ۱۰ سال رشد متوالی) بسته شد. این در حالی است که می توان کاهش ۴۵۰ میلیون مسافر را شاهد بود، این کاهش به معنی کاهش درآمدهای حاصل از گردشگری بین المللی بین ۲۷۳/۰۰۰ تا ۴۱۰/۰۰۰ میلیون یورو است (تقریباً یک سوم ۱/۵ هزار میلیارد در سال ۲۰۱۹) (سازمان جهانی گردشگری، ۲۰۲۰).

بدین ترتیب تأثیر بحران ناشی از کووید-۱۹ بر روی صنعت گردشگری به شکلی متفاوت، اعم از مقاصد، شرکت ها و موسسات اتفاق خواهد افتاد. در جدول ۱ سهم هر کدام از مناطق جهان از صنعت گردشگری و میزان سرایت ویروس کرونا در آن ها مشخص شده است.

¹ - Carlsson & et al

جدول ۱: سهم سطح منطقه ای از صنعت گردشگری بین المللی در زمان شیوع ویروس کرونا

کشور/ ملیت	ورود گردشگر بین المللی	درصد جهانی گردشگری	سرایت کرونا
جهان	۱۴۶۲		۳۵۸۱۸۸۴
اروپا	۵۷۱	۳۹	۱۳۵۷۱۰۴
قاره آمریکا	۳۳۸	۲۳	۱۴۳۴۱۳۶
آسیا و اقیانوسیه به جز چین	۴۴۲	۳۰	۴۶۶۸۰۷
افریقا	۳۸	۳	۴۲۷۷۸
آمریکا	۲۱۴.۵	۱۷.۴۷	۱۱۸۸۴۲۱
چین	۴۰.۴	۱۰٪ آسیا و اقیانوسیه	۸۳۹۶۱

Source: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>, and <https://ourworldindata.org/grapher/total-covid-cases-region>

روش پژوهش

این تحقیق از نوع کیفی، تبیینی و کاربردی است که داده‌های مورد نیاز آن به شیوه کتابخانه ای و میدانی گردآوری شده است. جامعه آماری، ۲۰ نفر از خبرگان گردشگری اعم از استادان دانشگاهی در رشته گردشگری و مدیران سازمان میراث و گردشگری بوده اند. در مرحله اول داده‌های مورد نیاز پژوهش از نهادهای مرتبط ملی (مرکز آمار ایران، سازمان میراث فرهنگی - گردشگری و وزارت راه و شهرسازی) و نهادهای بین المللی (سازمان جهانی گردشگری) و انجام مصاحبه با خبرگان در یک پنل از طریق دلفی اخذ شده است و در مرحله دوم بعد از دسته بندی مطالب، داده های کیفی به روش تحلیل محتوا مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. با توجه به معیار زمان (مقطعی - طولی) از نوع مقطعی است و با توجه به آینده نگر بودن تحقیق، از روش تحلیل سناریو و مدل شوارتز جهت نگارش سناریوها استفاده شده است.

یافته های پژوهش

بخش اول: تحلیل و ارزیابی تأثیر کووید-۱۹ بر صنعت گردشگری ایران

در بدو سال ۲۰۲۰، صنعت گردشگری در حال تجزیه و تحلیل روند سال جاری بود و ذینفعان گردشگری به دنبال برنامه‌ریزی پیشنهادی بر مبنای رفتار مسافران در سراسر جهان بودند، بدون اینکه متصور باشند در بین سه ماه اول و دوم این سال یک رکود جهانی پدیدار می‌شود، که تأثیر این بیماری همه‌گیر باعث یک مکث جهانی و اقدامات اضطراری که مانع از حرکت مردم و بنابراین برنامه‌ی سفر شد. بحران شیوع کرونا منجر به ایجاد محدودیت‌ها و هشدارهایی مبنی بر عدم مسافرت و تعطیلی تمامی زنجیره خدمات گردشگری اعم از اقامت، غذا و نوشیدنی، تفریحی و سرگرمی، حمل و نقل و خدمات مسافرتی در سراسر جهان شد. پیش بینی می‌شود بحران کرونا رشد اقتصادی جهان را از متوسط ۳ درصد به ۲.۵ درصد برساند. در واقع این همان مقداری است که صندوق

بین المللی پول آنرا مساوی با حاکمیت رکود جهانی توصیف کرده بود. منابع متعددی در اروپا گزارش می دهند که معاملات در بازارهای مالی «علیرغم وجود مشوق های اقتصادی» همچنان در حال کاهش می باشند .

در ایران همزمانی بحران شیوع کرونا با تعطیلات سال نو و عید نوروز به عنوان بازه اصلی سفرهای داخلی و خروجی موجب شده است تا تمامی فعالان صنعت گردشگری با یک مخاطره بی سابقه واقعی روبه رو شوند.

کسب و کارهای حوزه گردشگر (داخلی، ورودی و خروجی) که یکی از موتورهای اشتغال و رشد در دوران تحریم و به صادرات نامرئی محسوب می شوند، در این وضعیت پیش آمده عملاً تعطیل شد و به عبارتی چرخ این صنعت اشتغالزا نیز متوقف شد و واحدها و فعالیت های فراوانی در زنجیره وابسته به آن (از جمله اقامت، حمل و نقل، غذا و خوراک، مجتمع های تفریحی و سرگرمی و سایر واسطه های بالادستی و پایین دستی) آسیب دیده و کارکنان آنها کار خود را از دست دادند . هرچند که به علت فقدان نظام آماری منسجم در صنعت گردشگری کشور، نمی توان برآورد دقیقی از میزان اثرات و ویروس کرونا بر صنعت گردشگری داشت ولی بر اساس شواهد موجود و اظهارات دست اندرکاران امر، کشور ایران در سال ۱۳۹۸ میزان حدود ۸ میلیون گردشگر خارجی بوده (غالباً از کشورهای همسایه) که موجب شده است کشور از نظر میزان رشد در جذب گردشگر خارجی به علت ارزانترین مقصد گردشگری جهان، در میان سه کشور اول جهان قرار بگیرد که در صورت استمرار وضع موجود اثرات آن بر تمام زنجیره خدمات صنعت گردشگری به مراتب فزاینده خواهد بود. نسخه کشورهای توسعه یافته اقتصادی برای این بحران «اتخاذ سیاست های انبساطی» است. در غیر اینصورت ناپایداری اقتصاد، بخش های عمده جامعه را بسوی فقر بیشتر سوق خواهد داد.

سیاستگذاران اقتصادی می باید بخشی از تدابیر پیشگیرانه خود را معطوف بسته های حمایتی کارآمد نمایند. بر این اساس بانک مرکزی و وزارت امور خارجه پس از حدود پنجاه سال از صندوق بین المللی پول، درخواست ۵ میلیارد دلار استقراض خارجی را نموده اند.

تأثیر کووید-۱۹ بر صنعت حمل و نقل هوایی ایران

نه تنها در صنعت هتلداری ، بلکه تغییرات گسترده ای به علت شیوع و ویروس کرونا در صنعت هواپیمایی ایران ایجاد شده است. از زمان شیوع و ویروس جدید ، صنعت حمل و نقل هوایی از لحاظ درآمد یکی از شدیدترین آسیب ها را دیده و همین امر باعث شده تا خطوط هوایی سعی کنند راه هایی برای کاستن ضرر و زیان در پیش بگیرند.

بسته شدن مرزهای هوایی و زمینی توسط کشورهای همسایه از جمله عراق، ترکیه و افغانستان و آسیای میانه، روسیه و کشورهای اروپایی زیان های هنگفتی بر صنعت گردشگری ایران و بخصوص صنعت حمل و نقل هوایی کشور وارد کرد. خسارت های ناشی از شیوع کووید-۱۹ برای شرکت های هواپیمایی کشور مبلغی بیش از ۳ هزار

میلیارد تومان برآورد شده است. عواقب این رکود برای خطوط هوایی قابل توجه است و به زیان اقتصادی زیادی تبدیل شد.

شیوع ویروس کرونا حمل و نقل هوایی کشور را با چالش جدی مواجه کرد و موجب شده تا حدود ۹۰ درصد هواپیماهای ناوگان هوایی کشور در نبود تقاضا زمین گیر شوند و به طور تقریبی حدود ۲ الی ۳ سال زمان نیاز است تا به شرایط عادی خود بازگردند. شرکت‌های هواپیمایی کشور تأیید کردند که اکنون در "وضعیت جدی" قرار دارند و در صورتی که دولت به آنها بسته حمایتی پرداخت نکند مجبور به تعدیل بیشتر نیروهای خود هستند. با شیوع بحران کرونا بسیاری از مردم به دلیل ترس از ابتلا به این بیماری، استفاده از ناوگان عمومی زمینی و هوایی را کنار گذاشتند و تردد با خودروی شخصی را ترجیح دادند تا از این بیماری در امان باشند. خسارات وارد شده به دفاتر خدماتی و مسافرتی در بخش‌های مختلف مربوط به عدم درآمد ناشی از لغو سفرهای هوایی و کنسلی تورها در جدول ۲ با توجه به پروازهای داخلی و خارجی مشخص شده است:

جدول ۲- خسارت های وارد شده به دفاتر خدماتی و مسافرتی بر اثر لغو سفرهای هوایی

ردیف	عنوان	جمع میزان خسارت به ریال
۱	پرواز داخلی	۴۹۰/۰۰۰/۰۰۰/۰۰۰ ریال
۲	پرواز خارجی	۲/۱۶۰/۰۰۰/۰۰۰/۰۰۰ ریال

منبع: یافته های تحقیق

تأثیر کووید-۱۹ بر صنعت هتلداری ایران

صنعت هتلداری که روزگاری قرار بود مبنای توسعه صنعت گردشگری و تسهیلگر دسترسی بدون نفت باشد با شیوع ویروس کرونا دچار آسیب زیادی شد. شرایط صنعت هتلداری تابعی از مجموعه فعالیت صنعت گردشگری کشور، شرایط دیپلماسی، سیاسی و روابط تجارت خارجی است که نامناسب بودن این شرایط موجب شده تا صنعت هتلداری کشور دچار آسیب‌های جدی شود و حدود ۷۰ درصد از نیروی انسانی خود را به علت شیوع بحران کرونا و همچنین کاهش سفرهای داخلی تعدیل نماید. ضریب اشغال هتل‌ها و مراکز اقامتی و ظرفیت فروش سایر مراکز و تاسیسات گردشگری تقریباً به پایین‌ترین سطح خود رسیده است. رییس انجمن هتلداران ایران، خسارت وارد شده بر صنعت هتلداری از شروع شیوع ویروس کرونا تا پایان آن را بیش از ۶ هزار میلیارد تومان برآورد نموده است.

بخش دوم: وضعیت صنعت گردشگری ایران در افق ۱۴۰۵

در حال حاضر کشور بواسطه‌ی تاثیر عظیم روانی و جامعه‌شناختی این بیماری در تلاطم است و فاکتور حاضر رهایی از بند این بحران، پیش‌بینی سناریوهای احتمالی صنعت گردشگری کشور در آینده است. سناریوها با همدیگر عدم قطعیت موجود در آینده را نشان می‌دهند. عناصر نسبتاً مشخص و عدم قطعیت‌های آینده را می‌توان با دسته‌ای از سناریوها تشریح کرده و بر اساس آن نسبت به آینده موضع گرفت. برای توسعه‌ی صنعت گردشگری در دوران پسا کرونا سناریوهای (احتمالات) متعددی وجود دارد. "سناریوهایی که در آن رفتار گردشگر پس از شیوع ویروس و عبور از این بحران و کنش واکنش متصدیان امر گردشگری و توسعه‌ی اقتصادی ایران به تصویر کشیده می‌شود" در ادامه ۳ سناریو جهت وضعیت آینده صنعت گردشگری ایران در افق ۱۴۰۵ مطرح می‌شود:

سناریوی اول: وضعیت طلایی (بازگشت پذیری و مهار ویروس کووید-۱۹ و توسعه سریع بخش‌های مختلف صنعت گردشگری کشور)

محدودیت‌های دولت برای مسافرت و گردش مردم در سطح کشور برداشته می‌شود، رکود اقتصاد رو به زوال و علائم بهبودی دیده می‌شود و ترس، هشدارهای گردشگری و سفر ناشی از این بیماری همه‌گیر از بین می‌رود و احساس امنیت گردشگران زیاد و تاثیر منفی در صنعت گردشگری کم می‌شود. در یک زمان نسبتاً کوتاه وضعیت قبل از بحران تجدید و تمام دغدغه‌هایی که تا چند ماه قبل از بحران کرونا، برنامه‌ی کارگزاران خصوصی و دولتی در بخش گردشگری به ویژه مربوط به پایداری اجتماعی و زیست‌محیطی بود به میز بحث باز می‌گردد. با پایان یافتن این دوران به یکباره سیل عظیم گردشگری در کشور و دنیا به حرکت درخواهد آمد. به علت ماهیت بازگشت پذیری سریع گردشگری به شرایط عادی، سفرهای گردشگران ایرانی (به ویژه گردشگری داخلی) در افق ۱۴۰۵ دوباره رونق گرفته و حتی نسبت به سالیان اخیر حجم این سفرها بیشتر می‌شود چرا که صنعت گردشگری در ایران و حتی جهان، با یک تأخیر در تقاضا رو به رو بوده است و این امر می‌تواند علاوه بر احیای کسب و کارهای این حوزه، تأثیر مستقیمی بر افزایش نرخ خدمات و حتی نرخ ارز داشته باشد. در این سناریو، در آینده نقش دولت و سیاست‌های آن در ارتباط با توسعه گردشگری افزایش می‌یابد و صنعت گردشگری مورد حمایت‌های دولت و دستگاه‌های وابسته به آن قرار خواهد گرفت. استانداردهای بهداشتی در مراکز اقامتی و هتل‌ها، رستوران‌ها در مراکز تفریحی و فروشگاه‌ها به شدت ارتقا پیدا می‌کند. مسافران در هتل‌ها اتاق‌هایی را تحویل می‌گیرند که پلمب و مهر و موم شده باشند که نشان می‌دهد اتاق قبل از تحویل کاملاً ضد عفونی شده و هیچ فردی به آن وارد نشده است. تاسیسات هتل‌ها حتی کم ستاره‌ها نیز، هوشمندسازی و بدون اشاره طراحی شده باشد، هزینه ساخت و نگهداری هتل بالا می‌رود، اما برای مسافر امن‌تر و ایمن‌تر خواهد شد.

در سناریوی مذکور کشور ایران به علت داشتن پتانسیل ها و قابلیت هایی که در زمینه گردشگری دارد جزو مقاصد برتر گردشگری جهان قرار خواهد گرفت و بیشترین گردشگران از حوزه خاورمیانه خواهد داشت.

سناریوی دوم: وضعیت سیاه و سفید (ادامه وضع موجود)

کنترل بیماری همه گیر کم است و اقدامات اقتصادی کشور با وجود تلاش هایی که انجام می دهد مثر ثمر نیست. صنعت گردشگری کشور همچنان با شیوع کووید-۱۹ و ادامه دار بودن ویروس و طرح فاصله گذاری اجتماعی تا افق ۱۴۰۵ روبرو است. در این سناریو روند موجود مبنی بر توصیه به در خانه ماندن و طرح فاصله گذاری اجتماعی است، سفرهای بین المللی در حوزه گردشگری جهت جلوگیری از شیوع مجدد این بیماری، با تأخیر و ملاحظات خاصی همراه خواهد شد و به علت اینکه غالب ورودی های گردشگری کشورمان از کشورهای همسایه (که دارای امکانات پیشگیری و کنترل کمتری نسبت به کشور ما هستند) این ملاحظات را جزایتر دنبال خواهند نمود. در این سناریو برای حفظ و حمایت از مشاغل مرتبط با گردشگری، حمایت ویژه از توسعه گردشگری داخلی (با رعایت پروتکل های بهداشتی ستاد مبارزه با کرونا) خواهد بود چرا که حدود ۸۰ درصد از گردش مالی صنعت گردشگری کشور توسط گردشگران داخلی ایجاد می شود و تحریک هدفمند تقاضای زیان ناشی از بحران کرونا را در صنعت گردشگری کشور و کسب و کارهای وابسته به آن را به حداقل می رساند. احساس امنیت گردشگران در حد متوسط است به همین دلیل تنها ۱۰ درصد از مردم از اقامتگاه های رسمی مانند هتل ها، هتل آپارتمان ها، مهمانپذیرها و مجتمع های گردشگری استفاده می کنند. صنعت حمل و نقل و صنعت هتلداری همچنان دچار بحران هستند و امیدی به بازسازی صنعت گردشگری کشور نیست.

سناریوی سوم: وضعیت بحرانی (رکود شدید صنعت گردشگری کشور و سایر بخش های وابسته به آن)

ترمیم وضعیت اقتصادی بحرانی ناشی از شیوع کرونا ویروس در سطح کشور تاکنون مثر ثمر نبوده و پس از ناآرامی های اجتماعی و فشار کثیر بر دولت، اقتصاد به دلیل فقدان نتیجه مطلوب در وضعیت نابسامانی قرار می گیرد. ناتوانی دولت در فعال کردن بخش گردشگری در این برهه برجسته است. کشور در زمینه جذب گردشگران بین المللی بازارهای هدف خود را از دست می دهد و گردشگران داخلی به علت بحران اقتصادی ناشی از تحریم ها توان پرداخت هزینه های سفر را ندارند. بسیاری از مشاغل مرتبط با گردشگری از بین خواهد رفت و گردشگری به عنوان یک نیاز اساسی جایگاه خود در بین مردم را از دست خواهد داد.

در این سناریو شاهد کاهش میزان فعالیت های گردشگری و نابرابری میزان عرضه و تقاضا در حوزه گردشگری کشور تا افق ۱۴۰۵ خواهیم بود به این معنی که نمی توان به میزان عرضه گردشگری، تقاضای گردشگری داشته باشیم؛ لذا همین امر سبب کاهش درآمد حوزه گردشگری در دوران پسا کرونا خواهد شد. تأثیرات مخرب بلندمدت شیوع ویروس بر صنعت گردشگری زیاد است و بسیاری از ذینفعان گردشگری در برابر فشار اقتصادی مقاومت نکرده و در نتیجه همه بخش های مرتبط با گردشگری تحت تأثیر این شوک دچار ورشکستگی و سقوط خواهند

شد. در این سناریو، بخاطر مسائل بهداشتی و امنیتی دسته‌های گردشگری انبوه به گروه‌های خردتر و هسته‌های کوچک‌تری تبدیل می‌شوند.

نتیجه‌گیری

جهان در حال گذر از بحرانی‌ترین وضعیت خود در تاریخ یک دهه گذشته است. شیوع کووید-۱۹ کشورها و همچنین کل جهان را به هم ریخته است. ممنوعیت برخی موارد سفر محدود در داخل و بین کشورها، فعالیتهای اقتصادی جهان را بیش از چندین سال راکد کرده است. قیمت نفت به نرخ منفی تبدیل شد که در تاریخ اتفاق نیفتاده است. ویروس کرونا صنعت گردشگری را با تهدید جدی و همچنین کاهش منافع اقتصادی و تورم شدید اقتصادی مواجه کرده است. به همین دلیل دارای تأثیرگذاری زیادی بر صنعت گردشگری است. اگرچه اقداماتی توسط دولت‌ها انجام شده است اما به نظر می‌رسد برای جلوگیری از تأثیرات اقتصادی مخرب که کرونا و ویروس بر جای گذاشته است چندان مثمر ثمر نیست. همانطور که در این زمینه مشاهده می‌شود، بخش گردشگری در زمان شیوع ویروس کرونا به حالت رکود رسید. به همین دلیل، صنعت گردشگری با وضعیت وخیم روبرو است که کشورها و بخصوص مقاصد عظیم را تحت تأثیر قرار داده است.

نتایج این مقاله نشان می‌دهد ویروس کرونا بر صنعت گردشگری ایران تأثیر زیادی داشته است. بسیاری از شرکت‌های هواپیمایی داخلی و بین‌المللی مجبور شدند پروازهای خود را به دلیل عدم مسافر کافی لغو کنند زیرا مردم از انتشار این ویروس خطرناک وحشت دارند. بعد از اعلام وضعیت سفید و اتمام کرونا متاسفانه تورم اقتصادی ناشی از ویروس در همه جهان و بخصوص ایران مشهود است.

سه دسته سناریو شامل سناریو طلایی، سناریو سیاه و سفید و سناریوی بحرانی برای صنعت گردشگری ایران در افق ۱۴۰۵، مطرح گردید که هر یک وضعیت متفاوتی برای گردشگری ایران در آینده ترسیم می‌کند. سناریو گروه اول، سناریو طلایی بهترین و مطلوب‌ترین سناریو برای آینده صنعت گردشگری ایران در افق ۱۴۰۵ است. در صورت عملی شدن این سناریو شاهد توسعه همه بخش‌های صنعت گردشگری کشور خواهیم بود و بخش گردشگری بسرعت ترمیم و احیاء شده و جایگاه ارزشمندی در رقابت با سایر مقاصد گردشگری جهان کسب خواهد کرد.

سناریوی گروه دوم تحت عنوان سناریوی سیاه و سفید است که اغلب متخصصان و نخبگان گردشگری کشور معتقدند این سناریو بیشترین نزدیکی و شباهت را به وضعیت گردشگری کشور خواهد داشت و با توجه به روند فعلی تورم اقتصادی ناشی از شیوع ویروس و تحریم‌های ناعادلانه بر علیه کشور و محدودیت‌های اعمال شده خوشبینانه‌ترین حالت احیاء فعالیت‌های گردشگری در ۱۴۰۵ خواهد بود.

آخرین سناریو، سناریوی گروه سوم که معرف شرایط بحرانی گردشگری کشور است. در این سناریو صنعت گردشگری کشور تا سال ۱۴۰۵، احیاء و بازسازی نخواهد شد و رکود حاصل از شیوع ویروس کرونا و افزایش

چند برابری تحریم های بین المللی بر کشور باعث مختل شدن فعالیت های گردشگری و توسعه گردشگری کشور تا چندین سال خواهد شد.

آنچه مشخص است اینکه دولت باید با تدوین راهبردهای مناسب از صنعت گردشگری محافظت نماید و مانع از رکود در صنعت گردشگری کشور گردد. صنعتی که طی یک دهه گذشته توانسته است جایگاه خود را در سیاستگذاری و تصمیم سازی بهبود داده و موجبات نقش آفرینی بیشتر در مؤلفه های اقتصادی اعم از ایجاد اشتغال و درآمدهای ملی کشور گردد، در این باره به نظر میرسد که باید مهمترین هدف دولت سلامت آحاد جامعه و درگام بعد حمایت از شاغلان (مستقیم و غیرمستقیم) این صنعت و همچنین توسعه زیرساخت های زیربنایی و روبنایی گردشگری که لازمه توسعه گردشگری و افزایش جذب گردشگران خارجی بخصوص کشورهای حوزه خلیج فارس باشد.

پیشنهادات

اهمیت صنعت گردشگری و هماهنگی بین بخش های مختلف این صنعت باید در دستور کار دولت و مسئولان ملی و منطقه ای (بسته به سازمان های اداری کشور) قرار گیرد.

حمایت از بنگاه های کوچک و متوسط، با توجه به تعداد کارمندان و همچنین ماهیت استراتژیک در یک قلمرو، این با تاثیر اجتماعی، فرهنگی و یا اقتصادی آن تامین می شود.

انجام کمک های تسهیلاتی و برخی از بخشش ها، معافیت ها و استمهال دیون تاسیسات گردشگری و صنایع دستی در بخش های اضطراری در کوتاه مدت.

تخصیص وام کم بهره به راهنمایان گردشگری کشور

بسته های حمایتی مانند ایجاد صندوق حمایت از توسعه و جبران خسارات صنعت گردشگری

تعلیق بازپرداخت برای یک دوره ی معین و پشتیبانی از منابع هر موسسه ی در حال پیشرفت به منظور اطمینان از حیات بنگاه های اقتصادی و گردشگری بدون هیچ گونه جریمه ای اعطا شود.

عوارض خروج از کشور برای تمامی گردشگرانی که از ایرلاین های داخلی برای مسافرت (رفت و برگشت) به خارج از کشور استفاده نمایند نیم بها شود.

منابع

- جوان امانی، ودود، اکبری، حمید. (۱۴۰۰). بررسی وضعیت رقابت پذیری گردشگری ایران در دوران کرونا با استفاده از روش تحلیل ساختاری (جامعه میزبان: ساکنین شهر رامسر). فصلنامه جغرافیایی فضای گردشگری، ۱۰(۳۹)، ۵۲-۳۵.

- سوگندی، فاطمه (۱۴۰۲). بررسی عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری روستایی با تمرکز به نقش ویروس کرونا (مطالعه موردی روستای بوژان شهرستان نیشابور). راهبردهای توسعه روستایی، ۱۰(۱).

- مسائلی، ارشک، رضایی، ناصر، درفشی، خه بات، باسنا، مهدی. (۱۴۰۰). اثرات همه گیری کرونا بر اشتغال نیروی کار در صنایع مرتبط با گردشگری ایران. مطالعات مدیریت گردشگری، ۱۶(۵۶).
- یاوری گهر، فاطمه، منصوری مؤید، فرشته (۱۳۹۶). مدیریت بحران در صنعت گردشگری، فصلنامه مدیریت گردشگری، سال دوازدهم، شماره ۴۰، زمستان ۱۳۹۶، صفحات ۴۰-۲۱.
- Bassil, C., Saleh, A. S., & Anwar, S. (2017). Terrorism and tourism demand: a case study of Lebanon, Turkey and Israel. *Current Issues in Tourism*, 22(1), 50–70. <https://doi.org/10.1080/13683500.2017.1397609>.
- Carlsson-Szlezak, P., Reeves, M., & Swartz, P. (2020). Understanding the economic shock of coronavirus. *Harvard Business Review*, Accessed 29 March 2020 at: <https://hbr.org/2020/03/understanding-the-economic-shock-of-coronavirus>.
- Cavlek, N. (2002) Tour operators and destination safety. *Annals of Tourism Research*. 478–496.
- Donaldson, R., & Ferreira, S. (2009). (Re-)creating Urban Destination Image: Opinions of Foreign Visitors to South Africa on Safety and Security? *Urban Forum*, 20(1), 1-18. doi: 10.1007/s12132-009-9053-1.
- Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19". *Journal of Sustainable Tourism*, pp. 1-20.
- Hao, C. Y & Xuan, L. C. (2020). Malaysia Airports in Managing the Impacts of Covid-19: An Analysis.
- Hirsh L (2020) Travel industry could lose \$24 billion as coronavirus cripples tourism from outside US. CNBC. <https://www.cnbc.com/2020/03/11/coronavirus-travel-industry-could-lose-24-billion-in-tourism-from-outside-us.html> [Accessed on 22.04.2020].
- Jonas, A, Mansfeld, Y., Paz, S., & Potasman, I. (2011). Determinants of health risk perception among low-risk-taking tourists traveling to developing countries. 50 (1), 87-99 *Journal of Travel Research*. doi: 10.1177/0047287509355323.
- Jorda O, Singh SR, Taylor AM (2020) Longer-Run Economic Consequences of Pandemics. Federal Reserve Bank of San Francisco Working Paper 2020-09. <https://doi.org/10.24148/wp2020-09>.
- Kock, F., A. Nørfelt, A. Josiassen, A. G. Assaf, and M. G. Tsionas. 2020. "Understanding the COVID-19 Tourist Psyche: The Evolutionary Tourism Paradigm." *Annals of Tourism Research* 85:103053.
- Lapointe, D. (2020). Reconnecting tourism after COVID-19: the paradox of alterity in tourism areas. *Tourism Geographies*, 1-6. DOI: 10.1080/14616688.2020.1762115.
- Law, R. (2006). The perceived impact of risks on travel decisions. *International Journal of Tourism Research*, 8(4), 289–300. <https://doi.org/10.1002/jtr.576>.
- Lepp, A., & Gibson, H. (2003). Tourist roles, perceived risk and international tourism. *Annals of Tourism Research*, 30(3), 606-624. doi: [http://dx.doi.org/10.1016/S0160-7383\(03\)00024-0](http://dx.doi.org/10.1016/S0160-7383(03)00024-0).
- Liu, Ying. & Gayle, A. Albert. & Wilder-Smith, Annelies. & Rocklöv, Joacim. (2020) The reproductive number of COVID-19 is higher compared to SARS coronavirus. *Journal of travel medicine*, Vol.27, No.2, pp.1-4.

- McKibbin, W. J., & Fernando, R. (2020). The global macroeconomic impacts of COVID-19. In R. Baldwin & B. W. di Mauro (Eds.), *Economics in the Time of COVID-19: A VoxEU.org Book*, Centre for Economic Policy Research, London.
- Petrevska, B. (2012). Tourism in Macedonia – Before and After the Crisis. Inconference Proceedings, International conference Faces of the Crisis Skopje, Macedonia (pp. 63-70). European University Skopje.
- Qiu, Jianyin. & Shen, Bin. & Zhao, Min. & Wang, Zhen. Xie, Bin. & Xu, Yifeng. (2020) a nationwide survey of psychological distress among Chinese people in the COVID-19 epidemic: implications and policy recommendations, *General psychiatry Journal*, Vol.33, No.2, pp.1-3.
- Ranasinghe, R. (2020). Post-COVID19 (Novel Corona) Economic Recovery: Critical Review on Economic Immunity of Sri Lanka. Available at SSRN 3587179.
- Rittichainuwat, B. N., & Chakraborty, G. (2009). Perceived travel risks regarding terrorism and disease: The case of Thailand. *Tourism Management*, 30(3), 410-418. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.tourman.2008.08.001>.
- Santana, G. (2004). Crisis management and tourism: Beyond the rhetoric. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 15(4), 299-321.
- Sonmez, S. and E. Sirakaya (2002). "A distorted destination image? The case of Turkey." *Journal of Travel Research* 41(2): 185-196.
- Sonmez, S. F., & Graefe, A. R. (1998)a. Influence of terrorism risk on foreign tourism decisions. *Annals of Tourism Research*, 25(1), 112-144. doi: [http://dx.doi.org/10.1016/S0160-7383\(97\)00072-8](http://dx.doi.org/10.1016/S0160-7383(97)00072-8).
- Strielkowski, W., (2020). International Tourism and COVID-19: Recovery Strategies for Tourism Organisations.: DOI: 0.20944/preprints202003.0445.v1.
- Toubes, D. R., Araújo Vila, N., & Fraiz Brea, J. A. (2021). "Changes in Consumption Patterns and Tourist Promotion after the COVID-19 Pandemic". *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 16(5), 1332-1352. doi:<https://doi.org/10.3390/jtaer16050075>
- UNWTO. (2019). *International tourism continues to outpace the global economy*. <https://doi.org/https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152?download=true>
- UNWTO. (2020). Tourism and covid-19. Retrieved from <https://www.unwto.org/tourism-covid-19>
- Wen, Z., Huimin, G., & Kavanaugh, R. R. (2005). The impacts of SARS on the consumer behaviour of Chinese domestic tourists. *Current Issues in Tourism*, 8(1), 22–38. <https://doi.org/10.1080/13683500508668203>.
- World Health Organization. (2020c). *Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report - 18 7 July 2020. WHO Bulletin*.
- WTTC. (2019). Economic Impact Report. <https://wttc.org/en-us/Research/Economic-Impact>.
- Ye, Zi. Wei. & Yuan, Shuofeng. & Yuen, Kit. San. & Fung, Sin. Yee. & Chan, Chi. Ping. & Jin,
- Dong. Yan. (2020) Zoonotic origins of human coronaviruses, *International journal of biological sciences*, Vol.16, No.10, pp.16-86.

- Zenker, S., and F. Kock. 2020. “The Coronavirus Pandemic—A Critical Discussion of a Tourism Research Agenda.” *Tourism Management* 81:104164.
- Zou, Y., & Meng, F. (2019). Chinese tourists’ sense of safety: perceptions of expected and experienced destination safety. *Current Issues in Tourism*, 0(0), 1–14.
<https://doi.org/10.1080/13683500.2019.1681382>.